

„Jövevény vagyok előtted, betelepült, mint minden őszám”

– Az emberi mulandóság a 39. zsoltárban¹

A Zsoltárok könyvének számos egyéni panaszimádsága a halál és annak térbeli megjelenítője, a Seól közelségéből fogalmaz meg könyörgést JHVH-hoz. Az imádkozó e zsoltárok tanulsága szerint üldöztetés vagy betegség miatt veszélyben érzi az életet, és Istenhez mint utolsó menedékéhez kiált. E beszédmod mellett a zsoltárokból a halál témája másképpen is megjelenik, mégpedig az emberi mulandóság témájának felvetésével, illetve az emberi életidő rövidségének az isteni idővel való összevetése által.² Jelen tanulmányomban ez utóbbi beszédmod megjelenését szeretném tárgyalni egy imádság, a 39. zsoltár motívumkincsének vizsgálatával. E zsoltár, noha témafelvetése első látásra ritkának számít a zsoltárok között, mégis – mint majd látni fogjuk – ezer szállal kötődik az ókori Közel-Kelet irodalmához, csakúgy, mint a zsoltárköltészet hagyományaihoz és a Héber Biblia más szövegeihez is.

Tanulmányom három fő fejezetre oszlik: elsőként megpróbálom röviden áttekinteni az emberi mulandóság témájának ókori közel-keleti és bibliai irodalomban való megjelenését, külön figyelmet fordítva a zsoltárköltészetre, második lépésként a 39. zsoltár irodalmi problémáinak felvázolására teszek kísérletet, végül pedig a két előző téma metszéspontját vizsgálom, azaz a 39. zsoltár emberi mulandósággal kapcsolatos motívumait, figyelemmel azok irodalmi kontextusára.

¹ Tisztelettel ajánlom szerény kísérletemet Karasszon István professzor úrnak, akinek egyrészt egy Zofóniás könyve redakciókritikájával és intertextuális kapcsolataival foglalkozó szemináriumán csodálkoztam rá először az Őszövetség-tudomány szépségeire, másrészt a későbbiekben is nagyon sokat tanulhattam tőle, példának okáért arra, ahogyan a Prédikátor könyvét értem mai napig nagy hatással van egy tanulmánya, amelynek kéziratát még diákkoromban olvashattam. A témaválasztást éppen ezért az is indokolta, hogy a 39. zsoltár fentebb említett intertextuális kapcsolatai közül mindenképpen kiemelkedőnek tűnik a Qóhelet (Prédikátor) könyve, – amellyel Karasszon István több tanulmányban is foglalkozott – ráadásul éppen egy a mulandóság kifejezésére használt fogalom használata jelenti az egyik legközelebbi kapcsolatot a Qóhelet és a Zsolt 39 között.

² Újabban számos alapvető tanulmány foglalkozott a témával, pl. Forster, C.: *Begrenztes Leben als Herausforderung. Das Vergänglichkeitsmotiv in weisheitlichen Psalmen*, Zürich – Freiburg i.Br., Pano, 2000, Ego, B.: „Seine Tage gehen dahin wie ein Schatten”. Zur Vergänglichkeitsmotivik in den Psalmen, in Michaela Bauks – Kathrin Liess – Peter Riede (Hg.): *Was ist der Mensch, dass du seiner gedenkst? (Psalm 8,5). Aspekte einer theologischen Anthropologie*. Festschrift für Bernd Janowski zum 65. Geburtstag, Neukirchen-Vluyn, Vandenhoeck&Ruprecht, 2008, 77–91, Schnocks, J.: Vergänglichkeit und Gottesferne, in: Berlejung, A. – Janowski, B.: *Tod und Jenseits im alten Israel und in seiner Umwelt*, FAT 64, Tübingen, Mohr Siebeck, 2009, 3–23.

A 39. zsoltárban és más hasonló szövegekben Zsoltárok könyve egy szélesebb ókori közel-keleti irodalmi hagyományhoz kapcsolódik az emberi mulandóság témájának feldolgozása által. Az ókori közel-keleti irodalmi szövegek közül Mezopotámiában a Gilgames- és Adapa-eposz központi témája az emberi halandóság. E két szöveg azt a tanulságot fogalmazza meg, hogy az örök élet az istenek sajátja, velük szemben viszont az emberek élete – még a legkiválóbbaké is, amilyen Gilgames – mulandó és rövid. A Gilgames-eposz XI. táblája szerint Gilgamesnek két lehetősége is volt az örök élet elnyerésére, először hat napon és hét éjjelen át ébren maradva nyerhette volna el azt, másodszor pedig az Ut-napistimtől kapott örök élet fűvét kellett volna megőriznie, azonban egyik a próbatételt sem sikerült teljesítenie. Adapa történetének középpontjában szintén az örök élet lehetőségének elvesztése áll: Adapa Anutól, az ég istenétől nem fogadja el a lakomán az örök élet ételét és italát, azt gondolva, hogy az istenség meg akarja mérgezni őt, és ilyen módon veszíti el az örök élet lehetőségét.

A tanulság egy másik irodalmi megfogalmazása az Ugaritból ismer Aqhat-legendában talál-ható, ez a szöveg egy ember (Aqhat) és egy istennő (Anat) párbeszédében az istenek és az ember természetének alapvető különbségéből indul ki, azaz abból, hogy az ember meg fog halni, az istenek élete viszont örök (KTU 1.17 VI,25–29.33–38). A történet szerint Anat isten-nő a hős Aqhat íját szeretné megszerezni, és az íjáért cserébe azt ígéri az ifjúnak, hogy megadja neki, hogy „Baalal számolja az éveket, és Él fiaival a hónapokat”, azaz azt, hogy életének ideje az istenekéhez legyen hasonló. Aqhat azonban hazugságnak tartja az istennő szavait, így nem fogadja el annak ajánlatát. Nem egészen világos, hogy itt az Adapa-eposzhoz hasonlóan az örök élet elvesztésének aitiologikus megokolásáról van-e szó vagy pedig egyszerűen csak az ember halandó voltának mint ténynek az ismeretéről és kijelentéséről, azonban úgy vélem, hogy éppen e bizonytalanság által a téma ezen felvetése, már a héber bölcsesség- és zoltárirodalom közvetlen előzményének tekinthető, hiszen itt is az isten és ember közötti alapvető különbség kimondásával találkozhatunk.

Általános vélemény a zoltárexegézisben az, hogy az emberi mulandóság gondolata elsősorban a bölcsességi zoltárokból jelenik meg. Ennek kimondása egyúttal azt is jelenti, hogy az emberi mulandóság zoltárokból való megjelenésének forrása a bölcsességi irodalom. Látnunk kell ugyanakkor azt is, hogy a Héber Biblia bölcsességi irodalmi szövegei közül kizárólag Jób és a Prédikátor könyve tárgyalja ezt a témát, és a Jób által megfogalmazott panaszok (pl. a Jób 14-ben) meglehetősen közel állnak nem csak tartalmilag, hanem formailag is a zoltárokból megfogalmazottakhoz. A bölcsességi zoltárokból egy másik szinten is megjelenik a bölcsesség fogalma, mégpedig annak a kijelentésével, hogy a zoltáros által megismert bölcsesség forrása maga JHWH/Isten. A Zsolt 90,12 imádkozója arra kéri JHWH-t, hogy tanítsa meg bölcsen mérni idejét. A Zsolt 49 beszélője az 5. vers szerint mielőtt maga szólna bölcsességet a saját fülét fordítja a שִׁלְשִׁל felé, ami azt sugallja, hogy ő csak továbbadja az Istentől jövő bölcsességet hallgatósága számára. A Zsolt 73 imádkozója a szentélyben kap megnyugvást, amikor megtudja, hogy a gonoszok, miképpen fognak végül hirtelen semmivé

lenni. E szövegekkel szemben a 39. zsoltárban az Istentől jövő bölcsesség gondolata nem jelenik meg ennyire egyértelműen, ez az imádság csupán annyit állít, hogy a zsoltáros elnémitja száját, mert bízik abban, hogy Isten munkálkodik (Zsolt 39,10), az azonban nem derül ki a Zsolt 49-cel vagy 73-mal szemben, hogy hogyan jutott birtokába ennek a tudásnak.³

A következőkben azt szeretném röviden áttekinteni, hogy miképpen jelenik meg a zsoltárirodalomban az emberi mulandóság témája. Három költemény van a héber Zsoltárok könyvében, amelyben központi szerepet játszik a téma: a Zsolt 39 mellett a Zsolt 49 és a Zsolt 90. Mivel a Zsolt 39 szövegét részletesen is vizsgálom, ehelyütt csak a másik két zsoltárról szeretnék néhány rövid gondolatot megfogalmazni.

A 90. zsoltár egy közösségi imádság, másfelől közelítve hozzá úgy is fogalmazhatnánk, hogy az élet mulandóságáról szóló elmélkedés imádság formájában. A zsoltáros a költemény elején Isten mindenhatóságáról beszél (1–2), majd az ember mulandóságát állítja ezzel kontrasztba (3–6). Az imádság a következő egységben arra is utal, hogy Isten haragja miatt kell meghalnia az embernek (7–11). A következőkben bölcsességet kér Istentől a zsoltáros napjainak számlálásához (12). Végül az imádság egy többszámban megfogalmazott könyörgéssel zárul (13–17).

A 49. zsoltár egy rövid bevezetővel indul, amelyben a beszélő kijelenti, hogy Istentől jövő bölcsességet ad tovább (2–5), így e zsoltárban szokatlan módon Isten nem megszólítottként, hanem a beszélő szavainak sugalmazójaként jelenik meg. A következőkben a zsoltár arról beszél, hogy a mulandóság jelenti a döntő különbséget Isten és ember között (6–13), ezután pedig rátér arra a gondolatra, hogy a „bolondok” a halottak hazájába fognak kerülni (14–15), az imádkozó viszont abban bízik, hogy ki fogja váltani őt Isten a halottak közül (16). Ezután a zsoltár visszatér az előző témához, miszerint az imádkozóval szemben állók (akiket a szöveg itt „gazdagoknak” nevez) a halottak hazájába fognak kerülni (17–21). A 49. zsoltárban az emberi mulandóság gondolata paradox módon reményt adhat a zsoltárosnak, mivel így tudhatja, hogy az életét fenyegető ellenségei sem élnek örökké, így ő bízhat Isten igazságosságában és az Istennel való közösségben, amely a földi életen túl is reményt jelenthet számára.

A fentebb említett, a mulandóság témáját részletesen tárgyaló három zsoltáron túl több zsoltárban találkozhatunk még a témával kapcsolatos rövid utalásokkal. Ezekben a szakaszokban a leggyakrabban azzal találkozhatunk, hogy a zsoltárok az emberi élet rövidegéről és mulandóságáról beszélve a fű képét használják: az ember élete olyan gyorsan elmúlik, ahogy a virágzó friss növény egyik pillanatról a másikra elszárad. A Zsolt 102,12-ben maga az imádkozó mondja magáról, hogy elszárad, mint a fű (továbbá, hogy életének *kiterjedése* olyan, mint az árnyék). A Zsolt 103,15–16 (a Zsolt 90,4–6-hoz hasonlóan az ember porból való származásából, teremtetéséből következően az ember általános mulandóságáról beszélve mondja az emberről, hogy olyan, mint a fű. A Zsolt 37,2 és Zsolt 92,8 pedig egyaránt nem az általános emberi mulandóság értelmében, hanem kizárólag a bűnösökre adaptálva

³ A 39. zsoltárban megfigyelhető bölcsességi hatásokat szépen számba veszi Karasszon D.: A Zsoltárok könyvének magyarázata, in *A Szentírás magyarázata (Jubileumi Kommentár)*, átdolgozott kiadás, II. kötet, Budapest, Kálvin Kiadó, 1995, 566.

használja ezt a képet. A növény metaforán túl a másik gyakran előforduló motívum az, amikor a zsoltárok a לֶהֱלֵךְ szó ('lehelet', 'pára') használata által fejezik ki az ember mulandóságát, erre példa a Zsolt 62,10–11 és 144,4, ez utóbbi szövegben (és a már említett Zsolt 102,12-ben) az 'árnyék' szó (צֶלַל) szintén az emberi mulandósággal kapcsolatban használt metafora. (Megjegyzendő, hogy a zsoltárok esetében jól látszik az, ami a Prédikátor könyvének olvasásakor talán kevésbé tűnik egyértelműnek, hogy a לֶהֱלֵךְ fogalomnak, amennyiben az emberről, illetve az emberhez köthető dolgokkal kapcsolatban használják a szövegek, elsősorban időbeli jelentése van, azaz az ember és a hozzá köthető dolgok mulandó voltára utal.) A צֶלַל ('árnyék') kifejezést ebben a kontextusban használja még a Zsolt 109,23 beszélője is, aki ezen túl halandó voltáról beszélve egyedülálló módon egy állat-metaforát (חֲסִידָא – 'sáska') is használ halandó voltának kifejezésére. A fenti szakaszok mellett a mulandóságot általános emberi sorsnak tekinti a Zsolt 82,6–7 is, amely szakasz azt állítja, hogy a megszólítottak bár maguk is istenek (אֱלֹהִים), Eljön fiai (בְּנֵי עֲלֵי־יָד) mégis az emberhez (אָדָם) hasonlóan meg kell halniuk. A Zsolt 89,48–49-ben egy szónoki kérdés formájában veti a fel a mulandóság témáját, e kérdés itt arra vonatkozik, hogy az ember elkerülheti-e a halandó a holtak hazáját. A Zsolt 146,3–4 pedig arról tesz bizonyosságot, hogy egyedül JHWH-ban kell bízni, mivel még a legkiválóbb, főrangú emberek is halandók: „Ne bízzatok a főrangúakban, az ember fiában, mert nincs nála szabadítás. Ha kimegy belőle lelke, visszatér a földbe, azon a napon megsemmisülnek tervei.”⁴ A Zsolt 139,15 szerint az ember az alvilág méhében, a föld mélyében lett megalkotva (vö. talán: Jób 10,18–22), így e szakasz az ember alvilági származásának gondolatán keresztül utal annak halandó voltára.⁵

A 39. zsoltár

A 39. zsoltár egy szépen tagolt költeménynek látszik, amelyet egyrészt a 6. és 12. versben apró különbségekkel refrénszerűen megismétlődő minden ember halandóságára való utalás, másrészt pedig JHWH háromszori megszólítása az. 5., 8. és 13. versekben oszt strófákra. Ezentúl a zsoltárt tagolásakor figyelembe kell vennünk a 2–3. versekben szereplő jó-rossz ellentétpárt, illetve azt, hogy az 5-6. vers kérdés-válasz viszonyban állnak egymással. Mind-ezen szöveges elemek alapján a 2–3., 4–7., 8–12., és 13–14. verseket tekintem a zsoltár különböző költői egységeinek. Ezzel az analízissel egy ponton eltérek Leuenberger rendkívül alapos elemzéssel alátámasztott felosztásától, amely – véleményem szerint tematikus alapon – a némaságtól a megszólalásig való eljutást bemutató 2–4. verseket tekinti a zsoltár első egységének.⁶

⁴ A tanulmányban magyar fordításban szereplő forrás-részleteket minden esetben saját fordításomban közlöm.

⁵ Megjegyzendő, hogy ez csak a maszoréta szövegváltozatra igaz, mivel a Zsolt 139,15-nek qumráni 11Q5 tekercsen szereplő variánsa nem beszél az ember alvilági származásáról, hanem az ember föld mélyén alkotott bálványaival kapcsolatban jelenti ki, hogy JHWH tudott arról, azaz az imádkozó bűnéről.

⁶ Ehhez: Leuenberger, M.: Klagen über Schuld und Vergänglichkeit des Menschen. Klage-Konstellationen in Ps 39, in Schnocks, J. (Hrsg.): „Wer lässt uns Gutes sehen?“ (Ps 4,7). Internationale Studien zu Klagen in den Psalmen. Zum Gedenken an Frank-Lothar Hossfeld, HBS 85, Freiburg i.Br., Herder, 2016, 303–307.

A zsoltárban egy egyéni imádkozó szólal meg, a szöveg műfaját egyéni panaszénekként határozhatjuk meg.⁷ Klaus Seybold ennél tovább is megy amikor egyenesen Jóbbhoz köti („Hiob-Psalm”) a zsoltárt,⁸ amivel nyilván nem szerzősége, hanem annak Jób könyvé-hez közeli hangvételére és azokra a szöveges elemekre kíván utalni, amelyek e könyvvel kötik össze a zsoltárt. A legtöbb magyarázó szerint a zsoltár valószínűleg az egyéni panaszének műfaján belül a beteg ember imádsága alműfajhoz tartozik,⁹ azaz eszerint az álláspont szerint egy olyan zsoltárral állunk szemben, amelyben a halálos beteg imádkozó utolsó lehetőségként JHWH-hoz fordul mint akitől még gyógyulást remélhet. Forster és Gunkel szerint az imádkozó az emberi mulandóságra való utalás által Istent akarja könyörületességre indítani.¹⁰ Otto Kaiser és Beate Ego szerint három elem fedezhető fel ebben a zsoltárban: a 2–4. versek az ellenségek szorításáról beszélnek, az 5–7. versekben JHWH-hoz intéznek kérést az emberi mulandóság alapján, a 8–14. versekben pedig szabadításért könyörög az imádkozó.¹¹ Ego véleménye szerint a Zsolt 73 lehet a hermeneutikai kulcs a Zsolt 39 megértéséhez, ugyanis úgy látja, hogy a Zsolt 39,5–7-ben az imádkozó ugyanúgy a bűnösök végességét érti meg, mint a Zsolt 73 imádkozója a szentélyben (Zsolt 73,17) és ennek következtében gondolkodásában egy fordulat megy végbe, azaz megérti, hogy a gonoszok szorongatása sem tart örökké.¹² A 39. zsoltár műfajával kapcsolatban talán Leuenberger álláspontjához vagyunk a legközelebb, aki a zsoltár egységességét fenntartva olyan egyéni panaszének formájában írott zsoltárnak tekinti azt, amelyet meghatároz és teljes egészében átszö a bölcsességi gondolkodás.¹³

Az imádkozó némasága – 2–3. versek

לְמַנְצֵחַ לִידוּתוֹן מִזְמוֹר לְדָוִד:
אֲמַרְתִּי אֲשֶׁמְרָה דְרָכֵי מַחְטָא בְלִשְׁוִי אֲשֶׁמְרָה לִפִּי מַחְסֹם בְּעַד רָשָׁע לִנְגִּדִי:
נִאֲלַמְתִּי דוּמְיָה הַחֲשִׁיתִי מִשׁוּב וּכְאִבִּי נִעְכָּר.

⁷ Vö. Gunkel, H.: *Die Psalmen*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1929, 163.

⁸ Seybold, K.: *Die Psalmen*, HAT I/15, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1996, 162.

⁹ Így véli mások mellett Dahood és Seybold: Dahood, M.J.: *Psalms I. 1–50*, AB 16, New York, Yale University Press, 1965, 239, Seybold: 1996, 162. Hossfeld szerint a zsoltár elsőváltozata egy beteg ember imádsága volt, amit később egészítették ki az emberi mulandóság felett elmélkedő bölcsességi szakaszokkal: Hossfeld, F.-L. – Zenger, E.: *Die Psalmen – Psalm 1–50*, Die Neue Echter Bibel, Würzburg, Echter Verlag, 1993, 245. Véleményem szerint nem szükséges azt feltételezni Hossfelddel, hogy két lépésben íródott meg a zsoltár, már csak azért sem, mert a szöveg alapján korántsem tűnik egyértelműnek a betegség szituációja.

¹⁰ Gunkel: 1929, 163–165, Forster: 2000, 58.

¹¹ Kaiser, O.: Psalm 39, in Viewieger, D. – Waschke, E.-J. (Hg.): *Von Gott reden. Beiträge zur Theologie und Exegese des Alten Testament*. Festschrift für Siegfried Wagner, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener, 1995, 140–142, Ego: 2008, 86–87.

¹² Ego: 2008, 87–89.

¹³ Leuenberger: 2016, 306–307.

1 A karmesternek. Jedutuné.¹⁴ Dávid zsoltára

2 Azt mondtam: megőrzöm útjaim attól, hogy vétkezzek nyelvemmel, lakattal
őrzöm számat, amíg a *gonosz* szemben van velem.

3 Néma csendben voltam, a *jóról* sem szóltam, fájdalmam felkavarodott.

A 39. zsoltár szokatlan módon nem az imádkozó könyörgésével, hanem az imádkozó szótlan-ságának a leírásával kezdődik: a költemény elején az imádkozó arról beszél, hogy csendben maradt, nem nyitotta ki száját az ellenségekkel szemben. A zsoltáros nem akar beszélni, hogy ne vétkezzon nyelvével. Érdekes, és nem is egyértelmű ellentétpár fejezi ki a némaságot: az imádkozó nem szólal meg sem a gonosszal (רָשָׁע) szemben, de csendben marad a jóval (טוֹב) kapcsolatban is. Nem egészen világos, hogy az utóbbi mire utal, egy állapotra-e vagy esetleg magára Istenre. Ez utóbbira utalhat az, hogy a gonosz/bűnös alakja egyértelműen személy-nek, az imádkozó ellenségének tekinthető, ugyanakkor viszont bár az igaz, hogy Isten jóságá-ra gyakran utalnak a Héber Biblia szövegei (pl. Náh 1,7, Zsolt 34,9, 100,5), egyedülálló lenne ez a szöveg, ha טוֹב szó JHWH nevéként jelenne meg benne. A némaság azonban e zsoltár-versek tanúsága szerint nem vezetett eredményre, ugyanis csak fokozta a beszélő fájdalmát.

Az imádkozó életének rövideje – 4–7. versek

4 חֲסִילִי בְּקֶרְבִי בְּהִיגִי תִּבְעֶרְאֲשׁ דְּבִרְתִּי בְּלִשׁוֹנִי:

5 הוֹדִיעֵנִי יְהוָה קִצִּי וּמִדַּת יָמֵי מַה־הִיא אֲדַעַה מַה־חֲדָל אָנִי:

6 הִנֵּה טַפְחֹת נִתְּתָה יָמִי וְחֲלָדִי כְּאֵין נִגְדָּךְ אַךְ כָּל־הַבֵּל כָּל־אָדָם נֹצֵב סֵלָה:

7 אַךְ־בְּצִלָּם יִתְחַלֵּךְ־אִישׁ אֶךְ־הַבֵּל יִהְיֶינָּה יִצְבֵּר וְלֹא־יָדַע מִי־אִסְפָּם:

4 Felforrósodott szívem a belsőmben, amíg sóhajtoztam, tűz gyulladt, beszélni
kezdtem nyelvemmel:

5Tudasd velem, JHWH végemet, és napjaim *számát*, mennyi az, tudjam milyen
mulandó vagyok.

6 Íme, néhány *arasnyivá* tetted napjaim és korom, mint a semmi előtted. Bizony
minden ember (minden) lehettként áll!¹⁵ Szela.

7 Bizony, képmásában jár az ember, bizony lehettként nyüzsgögnék. Felhalmoz, de nem tudja
ki fogja begyűjteni.

¹⁴ A *gere* olvasata szerint fordítom.

¹⁵ A héber szöveg értelme ezen a helyen nehezen bogo-zható ki, a párhuzamos 39,12 jobban érthető, ebben a versben viszont a kifejezés és a נֹצֵב szó is értelemzavaró többletnek tűnik. Ugyanakkor nem szükséges szövegrom-lásról beszélnünk, egyrészt mivel ezt a többletet ez sem igazán magyarázná, másrészt pedig azért, mert a refrén-szerű elemek közötti különbségeknek más esetekben – pl. a Zsolt 49 14. és 21. versei esetében – is lehet jelentősége a szöveg értelme szempontjából. Ha szó szerint lefordítjuk a héber mondatot az lehet annak az értelme, hogy „minden lehelet/pára, minden emberré állítatott”. A נֹצֵב nifal participium alak felfogható arra való utalásként, hogy isteni döntés az ember pára, azaz mulandó állapota. A כָּל szó kétszeri szerepeltetésének funkciója nem világos számomra. Hangsúlyozom, hogy mindez csak tapogatózás, értelemkeresés, elképzelhető, hogy valóban hibás, értel-metlen a hagyományozott szöveg.

A zsoltár második szakaszában a zsoltáros beszélni kezd. Különös azonban az, hogy nem panaszát, illetve könyörgését, kérését fogalmazza meg JHWH-nak, hanem egy látszólag elméleti kérdést tesz fel: életének hosszára kérdez rá. Már ez a kérdésfelvetés is a zsoltár bölcsességi jellegét mutatja, és ezáltal e szöveg a 49. zsoltár párhuzamának látszik. Ezen túl azonban egy másik motívum is a bölcsességi jelleget erősíti, az imádkozó ugyanis arra kéri JHWH-t, hogy tanítsa őt, azaz mutassa meg neki napjainak hosszát és tárja fel előtte mulandóságát. A fentebb vázolt értelmezéssel szemben a zsoltáros ezen utóbbi kérdésével kapcsolatban Clifford viszont úgy véli, hogy az nem a mulandóságra és az emberélet rövidségére, hanem az imádkozó szenvedésének végére vonatkozik.¹⁶

Az imádkozó reménye – 8–12. versek

8 וְעַתָּה מִהֲקִוִּיתִי אֲדֹנָי תוֹחֲלֹתַי לֵאמֹר:
9 מִכָּל־פֶּשַׁעַי הֲצִילֵנִי חֲרַפְתָּ נָבֶל אֶל־תַּשְׁמִינִי:
10 נִאֲלַמְתִּי לֹא אֶפְתַּח־פִּי כִּי אֶתָּה עֹשֵׂיתִי:
11 הִסֵּר מִעָלַי נִגְעֶךָ מִתַּגֵּרַת יָדְךָ אֲנִי כָלִיתִי:
12 בְּתוֹכָהֶן עַל־עֹן יִסְרָתָ אִישׁ וְתָמַס כְּעֹשׂ חַמּוּדוֹ אֶךְ הֶבֶל כָּל־אָדָם סֶלָה:

8 És most mire várjak, Uram, nálad van reményem!
9 Minden bűnömből megmentesz, nem helyezed rám a bolond gyalázatát.
10 Néma voltam, nem nyitottam ki számat, mert te cselekedtél.
11 Vedd le rólam csapásod, kezéd csapása alatt elmúlok!
12 Bűn miatti fenyítéssel neveled a férfit, mint a moly eltűnik öröme. Bizony lehelet minden ember! Szela.

A 8–11. versekben könyörgését fogalmazza meg az imádkozó, illetve e szakaszban az Istenbe vetett bizalom is megszólal, és Isten újabb megszólításakor az imádkozó azt kérdezi JHWH-tól, hogy miben reménykedhet még. A 8. versben történik váltás a zsoltár eddig alapvetően negatív hangvételéhez képest. Nem kell ugyan egyetértenuünk Bernard Duhmnak a zsoltár-kommentárjában megfogalmazott gondolataival, miszerint a 8. vers kérdésében és az Istenbe vetett bizalom ott történő megfogalmazásában az örök életbe vetett bizalom egy kezdetleges megfogalmazását láthatjuk,¹⁷ az ugyanakkor kétségtelen, hogy az, hogy milyen különbség mutatkozik JHWH és az ember között, egyáltalán nem jelent teljes reménytelenséget a zsoltáros számára. Sőt, talán éppen ellenkezőleg: emiatt bízhat abban, hogy JHWH megsegíti őt. Ezt fejezi ki az, hogy a zsoltáros némasága ebben a szakaszban már eltérő hangsúllyal jelenik meg, mint a zsoltár elején: amíg a 2–3. versekben az imádkozó a bűnösök előtt nem akar

¹⁶ Clifford, R.J.: What does the Psalmist ask for in Psalms 39:5 and 90:12, in *JBL* Vol. 119/1, 2000, 59–63.

¹⁷ Duhm, B.: *Die Psalmen*, KHAT XIV, Freiburg i. B. – Leipzig – Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1899, 115.

megszólalni, itt már azért érzi szükségtelennek, hogy beszéljen, mert tudja, hogy JHWH az, aki cselekszik (10. vers), itt tehát némasága már pozitív tartalommal bír.

E versekben az egyéni panasz- és hálaadó imádságokra jellemző gondolatok jelennek meg, és az lehet az olvasó benyomása, hogy az egyes kérdések talán kissé szervesen kapcsolódnak egymáshoz. Elsőként arra utal a zsoltáros, hogy bűneitől, illetve ellenségeitől („a bolond gyalázatától” vagy a „bolondok gyalázásától”) megmenti őt (9. vers) JHWH. Később egy kérést is megfogalmaz a zsoltáros, azt kéri JHWH-től, hogy ne sújtsa őt csapásaival (11. vers), mert nem bírja elviselni a fenyítést (12a vers).

A 12. vers arról beszél, hogy Isten megbünteti a bűnt, majd ezt a mulandóság újbóli kijelentése követi a 6. versben is szereplő refrénszerű sor apró kihagyásokkal való megismétlésével. A bűnösség és a mulandóság gondolata összefonódik a zsoltárban,¹⁸ ez azonban nem feltétlenül kell, hogy azt jelentse, hogy a zsoltáros magát bűnösnek tartja, és bűnét látja a halandóság, vagy legalábbis saját közele halála okának, igaz ennek ellenkezőjét sem állíthatjuk: amíg a 49. zsoltárban teljesen egyértelmű, hogy a beszélő számára vigaszt jelent ellenségei halandóságának gondolata, e zsoltárban sokkal inkább úgy tűnik, hogy a beszélő saját mulandó voltára reflektál.

Az imádkozó Isten előtt – 13–14. versek

שְׁמַע־הַתְּפִלָּה יְהוָה וְשׁוּעָתִי הַאֲזִינָה אֶל־דַּמְעָתִי אֶל־תַּחֲרֹשׁ כִּי גֵר אֲנִי עַמֶּךָ תוֹשֵׁב כְּכֹל־אֲבוֹתַי:

14 הֲשֵׁעַ מִמֶּנִּי וְאֲבִלִיגָה בְּשָׂרָם אֵלֶּךְ וְאִינִי

13 Hallgasd meg imádságom, JHWH, és kiáltásom vedd füledbe, könnyeim előtt ne legyél csendben, mert jövevény vagyok előtted, betelepült, mint minden őszám.

14 Vedd le rólam tekinteted¹⁹, és örvendezni fogok, mielőtt elmegyek és nem leszek.

A zsoltár legvégén olvashatjuk a tulajdonképpeni könyörgést. Arról az élethelyzetről, amiben az imádkozó a könyörgését megfogalmazza ebből a szakaszból sem tudunk meg sokat, annál több derül ki viszont arról, hogy milyen érveket használva próbálja a beszélő cselekvésre bírni JHWH-t. Jövevénynek és betelepültnek nevezi magát (amint majd a következő fejezetben részletesebben is látni fogjuk e kifejezések az imádkozó Isten előtti állapotára vonatkoznak, és alapvetően idői és nem térbeli síkon kell őket értelmeznünk jelen kontextusban, azaz arra vonatkoznak, hogy az imádkozó életideje mérhetetlenül rövidebb Istenénél). Az imádkozó másik érve ugyanezt a gondolatot fejezi ki más szavakkal, arról be-

¹⁸ Ehhez: Leuenberger: 2016, kül. 307–314.

¹⁹ Nem világos, hogy az itt szereplő hífil imperativus alak a שְׁעָה vagy a שָׁעָה gyökből származik-e. Ugyanez az alak szerepel még az Ézs 6,10-ben („tedd vakká a nép szemét, hogy szemével ne lásson”), ahol az utóbbi gyök értelmében szokták fordítani. Véleményem szerint nem lehetetlen itt sem hasonló értelmet tulajdonítani a szóalaknak, azaz utalhat arra, hogy Isten legyen vak/bekötött szemű az imádkozóval szemben, ami szintén arra utalhatna, hogy vegye le róla haragvó tekintetét. Mégis talán valószínűbb a שָׁעָה gyökből levezetni az alakot és ez egyszerűbb olvasatot is eredményez, úgyhogy a fordításban eszerint jártam el.

szél, hogy Istennek azelőtt kell megsegítenie őt, mielőtt elmenne és nem lesz többé – e kifejezés a (közeli) halál eufemisztikus megfogalmazásának tekinthető itt.

A záró szakasról tehát elmondhatjuk, hogy abban az imádkozó imádságának a meghallgatását kéri, itt valóban egy egyéni panaszének eszköztárával él a szöveg, igaz, ebbe is beleágyazza a mulandóság gondolatát a jövevénység képének alkalmazása által, illetve azon az eufemisztikus megfogalmazáson keresztül, amely az imádkozó elmenetelét helyezi kilátásba.

Az emberi mulandóság a 39. zsoltárban

Az imádkozó „vége” (יָדָה), napjainak száma és mulandósága (לְמָחָד) (7–5. vers)

Richard J. Clifford értelmezése szerint az 5. versben olvasható kérdés nem az emberi mulandóságra vonatkozik, hanem arra kérdez rá ott az imádkozó, hogy mikor fognak véget érni a szenvedései. Eszerint az olvasat szerint tehát nem az élet, hanem a szenvedések vége áll a Zsolt 39,5 kérdéseinek középpontjában. Clifford ebből a szempontból a Zsolt 90,12 párhuzamának tekinti e zsoltárverset:

„Tanítsd meg nekünk napjaink számlását, és adj nekünk bölcs szívet.”²⁰

Meglátásom szerint a Zsolt 39,5 esetében különösen is problémásnak látszik ez az értelmezés – bár az tagadhatatlan, hogy Clifford széles ókori-keleti kontextusba helyezi a szöveget, amikor ezt a nézetét megfogalmazza. Ugyan valóban számos ókori közel-keleti szövegből ismert ez a motívum, a 39. zsoltár héber szövegét olvasva mégsem tűnik valószínűnek, hogy a szenvedéseinek a végére kérdezze rá az imádkozó. Mindenekelőtt az tűnhet fel ugyanis a zsoltár olvasójának, hogy az 5. versekben megfogalmazott két kérdésre a 6. vers tulajdonképpen egészen egyértelmű válaszokat ad. Az 5. vers első kérdése az imádkozó napjainak mértékére (יָדָה) vonatkozik, a 6. vers válasza pedig egészen konkrét, a zsoltár ugyanis egy konkrét mértékegység megnevezését (פַּעֲמָיִם) használja. Igaz két probléma is van ezzel a szóhasználattal kapcsolatban. Egyrészt nem tudjuk pontosan a használt mértékegység pontos jelentését (e zsoltáron kívül kizárólag a 1Kir 7-ben fordul még elő a szó, ott két alkalommal). Másrészt viszont érdekes az is, hogy többes számban szerepel itt a szó, ami az olvasóban azt az érzést keltheti, hogy az ember életidejét mégsem tekinti egészen csekélynek a beszélő, mégha az isteni idővel nem is vethető össze az. Azaz: az ember élete araszokkal mérhető, nem csupán egy arasznyi. A második kérdés pedig kifejezetten az ember mulandóságára (לְמָחָד) vonatkozik, a zsoltáros az itt felvetett kérdésre pedig egy szójátékkal válaszol, amikor azt mondja, hogy életének időtartama (יָמָיו) semmi Isten előtt.²¹

Az ember mint lehelet és képmás (6–7.12. vers)

A zsoltáros ezt követően saját halandó voltának gondolatától – amire JHWH tanította meg őt – eljut az ember egyetemes mulandóságának felismeréséig:

²⁰ Clifford: 2000, 59–63.

²¹ Úgy vélem, hogy jól érthető a szöveg e szójáték megtartásával, nem szükséges a szóhasználatot egységesíteni. Érdekes adalék lehet továbbá az, hogy a Zsolt 49,2 héber kéziratai közül a legtöbben a לְמָחָד, némelyikben viszont a יָמָיו szó szerepel.

Bizony minden ember lehelet/pára (הֶבֶל).

A הֶבֶל szó ilyen használata a Qóhelet könyvéhez teszi közilévét a zsoltárt. Igaz ugyanakkor az is, hogy amíg a Qóheletben, ahol 38 alkalommal fordul el a kifejezés, soha nem az emberre, hanem az emberhez köthető dolgokra vonatkozik,²² addig a 39. zsoltárban magára az emberre vonatkozik a הֶבֶל szó, csakúgy mint a Zsolt 62,10-ben, és e két zsoltáron túl a Zsolt 144,4 is הֶבֶל-hez hasonlítja az embert, akinek napjai úgy múlnak el, mint az árnyék.

A zsoltár 7. verse az ember mulandóságának gondolatát viszi tovább, a הֶבֶל és a צֶלֶם ('képmás')²³ szavak használata által. A צֶלֶם kifejezés e zsoltáron kívül a Zsolt 73,20-ban jele-nik még meg hasonló kontextusban, ott a bűnösök „képmásának” elpusztulásáról van szó. Érdekes továbbá, hogy amíg a papi teremtestörténetben (Gen 1,26–27) a צֶלֶם teljes mértékben pozitív értelemben azt fejezi ki, hogy az ember Isten képére lett megteremtve, addig a zsoltár a kifejezésnek egy másik aspektusát domborítja ki, azáltal, hogy az Isten és ember közötti különbségre utal a צֶלֶם szó használata által: az ember „csak” képmás (a zsoltár szövegéből az sem derül ki, hogy Isten „képmása” lenne), ezáltal is Isten alá van rendelve.

Jövevény és betelepült (13. vers)

Az eddigiekben olyan képeket, kifejezéseket és motívumokat tárgyaltunk, amelyek a zsoltár-irodalomban más szövegekben is megjelennek, azaz amelyek használata által a 39. zsoltár egy szélesebb hagyományhoz kapcsolódott. A jövevénység 13. versben megjelenő motívuma azonban egyedülálló e zsoltár mulandósággal kapcsolatban használt képei között, és éppen ezért ez a vers a leginkább alkalmas arra, hogy irodalomtörténeti szempontból elhelyezzük a zsoltárt.

A Zsolt 39,13 a következőképpen szól:

שְׁמַע־הַתְּפִלָּה יְיָהּ וְשִׁוְעֵתִי הֶאֱזִינָה אֶל־דִּמְעָתִי אֶל־תַּחֲרֹשׁ כִּי גֵר אֲנִי עַמּוּךְ תּוֹשֵׁב כָּכָל־אֲבוֹתִי:

Hallgasd meg imádságom, JHWH, és kiáltásom vedd füledbe, könnyeim előtt ne legyél csendben, mert *jövevény* (גֵּר) vagyok előtted, *betelepült* (תּוֹשֵׁב), mint minden őszám.

A mondatban szereplő גֵּר – תּוֹשֵׁב szópár használata az úgynevezett Szentségtörvényre (*Heiligkeitgesetz*, Lev 19–27)²⁴ jellemző elsősorban, és a Lev 25 fejezetben különösen gyakori (Lev 25,6.23.35.40.45). A Szentségtörvényben a két szó kifejezetten az idegenekre, azaz azokra a nem Izrael törzseihez tartozókra vonatkozik, akik Izrael területén élnek – egyetlen kivételtől eltekintve. A Lev 25,23 ugyanis a föld eladásának tilalmával kapcsolatban

²² Szeretném felhívni itt a figyelmet Karasszon István értelmezésére, aki szerint a Qóheletben a הֶבֶל szó a יְהוֹנָן ('haszon') kifejezés ellentétpárjaként szerepel, és az utóbbi szó arra utal, hogy mivel lehetne esetleg megtölteni azt a hiábavalóságot, ürességet, amit a הֶבֶל fogalommal fejez ki a szerző. Ehhez: Karasszon: 2016.

²³ Nem szükséges itt a szövegjavítás eszközével élve צֶלֶם-t ('árnyék') olvasni, még akkor sem, ha a Zsolt 144,4-ben ez a szó a הֶבֶל szóval párban szerepel.

²⁴ E „törvénykönyvet” August Klostermann tanulmánya óta tekintjük önálló irodalmi egységnek: Ezechiel und das Heiligkeitgesetz, *ZLThK* 38 (1877), 401–445.

azt fogalmazza meg, hogy JHWH tulajdona a föld, és az izraeliek (!) pedig csak „jövevények és betelepültek” nála:

וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצִמְתָּת כִּי־לִי הָאָרֶץ כִּי־גֵרִים וְתוֹשְׁבִים אַתֶּם עַמִּידִי:

A földet ne add el végérvényesen, mert a föld az enyém, és ti *jövevények és betelepültek* vagytok előttem.

A föld itt nyilvánvalóan Kánaán földjét, azaz az izraeli 12 törzs számára örökségként meghatározott birtokrészeket jelenti.

A Zsolt 39,13 a Lev 25,23-ban megfogalmazott elképzelést értelmezi újra, ráadásul nem is egyedülálló módon végzi el ezt az újraértelmezést. A másik Lev 25,23-on alapuló szöveg műfaji szempontból szintén zsoltárnak tekinthető, igaz, nem a Zsoltárok könyvében olvasható: Dávidnak az 1Krón 29,10–19-ben olvasható imádságáról van szó. Az 1Krón 29,15 a következőképpen értelmezi újra a Lev 25,23-nak azt az elképzelését, hogy az izraeliek jövevénynek tekinthetők a JHWH által nekik adott földön:

כִּי־גֵרִים אָנֹכְנוּ לְפָנֶיךָ וְתוֹשְׁבִים כָּכָל־אֲבֹתֵינוּ כָּצַל יְמֵינוּ עַל־הָאָרֶץ וְאֵין מִקְוָה:

Mert mi *jövevények* vagyunk előtted és *betelepültek*, mint minden ősrünk, olyanok napjaink a földön, mint az árnyék, és nincs reményünk.

Figyelemreméltó, hogy nemcsak a Zsolt 39,13, hanem az 1Krón 29,15 is az emberi mulandósággal kapcsolatosan használja a kifejezést: azaz ebben a két szövegben a jövevényi és betelepülteként való lét itt már nem társadalmi státuszt jelent, mint a Szentségtörvényben általában, illetve nem is annak megvallását, hogy a föld JHWH adománya Izrael fiai számára, mint a Lev 25,23-ban, hanem az embernek a jövevényi állapotát az Isten által teremtett földön. Azt is mondhatjuk, hogy e két zsoltárhagyományhoz tartozó szöveg nem térbeli értelemben használja a 'jövevény' és 'betelepült' fogalmakat, mint a törvényi szövegek, ahol a származás kérdése vetődik fel, hanem időbeli szempontból, azaz a „jövevényiség” azt jelenti, hogy az ember az isteni örökkévalósághoz képest csak meglehetősen rövid időt tölt a földön, ahová JHWH helyezte őt.

Úgy vélem, azt is feltételezhetjük, hogy ezt az értelmezést befolyásolhatta az is, hogy az imádságok megfogalmazói, a zsoltárváltók a Lev 25,23-ban szereplő אָרֶץ ('föld') szót Kánaán földje helyett az Isten által teremtett földre mint világra értelmezték.²⁵

A תוֹשֵׁב kifejezés a Zsoltárok könyvében kizárólag itt, a Zsolt 39,13-ban fordul elő, a גֵּר kifejezés viszont ezen a helyen kívül megjelenik még a Zsolt 94,6, 119,19 és 146,9 szövegében is, melyek közül 2 esetben egyértelműen társadalmi státuszra utal, és kizárólag a Zsolt 119,19 szövegében van hasonló, az Isten-ember viszonyra utaló jelentése, mint a 39. zsoltárban, ahol a következő könyörgéssel fordul JHWH-hoz a zsoltáros:

²⁵ Vö.: Hossfeld–Zenger: 1993, 251.

Jövevény vagyok a földön, ne rejtse el előlem parancsolatodat!

Az imádkozó „jövevény” és „betelepült” volta tehát Isten előtti állapotára utal, halandó, mulandó voltát húzza alá ebben a zsoltárban, és ilyen értelemben nem egyszerűen Izrael fiaira, hanem minden emberre, és Ádám utódainak közös sorsára utal.

Ez a jövevény-lét azonban nem teljes reménytelenséget jelent, hanem éppen erre alapozza kérését a zsoltáros: az imádkozó azért kérheti JHWH-től, hogy hallgassa meg imádságát, tekintsen rá és könyörüljön rajta, mert jövevény előtte! Megjegyzendő továbbá, hogy – szintén a Szentségtörvényre építve – az Újszövetségben Péter első levelének szerzője is hasonló érte-lemben használja a jövevénység fogalmát mint a Zsolt 39,13 (és az 1Krón 29,15) az 1Pt 1,17-ben.

Elmegyek és nem leszek (14. vers)

אֶל־יְיָ – ezek a zsoltár utolsó szavai. Ez az eufemisztikus megfogalmazás szintén a zsoltáros mulandóságára és közeli halálára utal, szorosan kapcsolódva a 13. vers jövevénység-metaforájához is. Ezen túl a 39. zsoltárnak ez a szófordulata, illetve a teljes 14. vers rokonságot mutat a Jób 10,20-22-vel is:²⁶

Nem kevés-e a napom? Múljon el és álljon el *tőlem* (a csapás?), és *felvidulok* egy kicsit, mielőtt *elmegyek* és nem térek vissza: a sötétség és a halál árnyéka/homály országába, az éjszótét országba, a halál árnyéka/homály sötétjébe, ahol nincs rend, és ahol a fény olyan, mint a sötétség.

A zsoltárirodalomban nem egyedülálló, hogy a אֶל־יְיָ gyök eufemizmusként a halálra utal, ezzel a jelenséggel találkozhatunk a Zsolt 58,9, 78,39, illetve 109,23 szöveghelyeken.²⁷ A zsoltár e szakaszának retorikai funkciója hasonló a több egyéni és közösségi panasz- és hálaadó zsoltárban megjelenő „halottak nem dicsérik JHWH-t” motívumhoz (Zsolt 6,6, 30,10, 88,11–13, 115,17, Ézs 38,18–19), mivel a beszélő ennek használatakor is közeli halálával érvelve kéri JHWH-t arra, hogy szabadítsa meg őt életveszélyes helyzetéből. Ha viszont JHWH megsegíti őt, akkor leheletnyi létének vége előtt még rá köszönhetnek az öröm napjai!

Befejezés

A mulandóság-tematika 39. zsoltárban való megjelenése jól illeszkedik a Zsoltárok könyvében, és a zsoltár műfajhoz tartozó imádságokban gyakran megfogalmazott gondolatokhoz, amelyek az emberi mulandóság témájának megfogalmazása által a JHWH és az imádkozó

²⁶ A két szöveg közös elemeit dőlt betűvel jelzem a Jób 10,20-22 alábbi fordításában.

²⁷ A gyökről a bibliai irodalomban gyakran jelenik meg úgy, mint a halálra vonatkozó eufemisztikus kifejezés. Lásd Schorch, S.: *Euphemismen in der Hebräischen Bibel*, Orientalia Biblica et Christiana 12, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2000, 113–115.

közötti különbséget hangsúlyozzák: JHWH örökkévaló, az ember ideje viszont meghatározott, véges, rövid. Ezt fejezik ki a különböző használt metaforák, úgymint az árnyék (לִּשְׁכָּל), lehelet (לִּשְׁכָּל), képmás (לִּשְׁכָּל) és a különböző növények (עֵץ, יֵץ, קִיץ). A qumráni közösség zsoltárokhoz hasonló szövegeiben, az úgynevezett Hodajót-tekercs imádságaiban ugyanezt a gondolatot elsősorban a porból vagy sárból formáltságra való utalások fejezik ki, igaz ezekben a szövegekben már egyértelműen megjelenik valamiféle kilépés lehetősége is az emberi állapotból, tehát itt már egyértelműen megjelenik a mulandóság elkerülésének gondolata (pl. 1QH^a 11,22–26), amely a Zsoltárok könyvében, még homályosabban és kevésbé egyértelműen a JHWH-val való örök közösség gondolatán keresztül jelenik meg (Zsolt 16,9–11, 49,16, 73,23–26).

Azáltal, hogy a 39. zsoltár az emberi mulandóság gondolatán keresztül az ember kicsinységét és JHWH nagyságát állítja szembe egymással alapot is teremt arra, hogy kéréseket fogalmazzon meg JHWH-hoz, így az imádság éppen hogy nem panaszt fogalmaz meg a mulandóság miatt, hanem a mulandóság és az ember jövevény volta az, ami alapján kéréseit a hatalmas isten, JHWH elé meri tárni. Ennek az alapnak a megteremtése változatos képanyag, illetve a Héber Bibliából máshonnan is ismert kifejezőképesség felhasználása által történik meg. Az ember „csak” képmás (képmása Istennek?), az ember „csak” jövevény a világban, de JHWH előtt jövevény, éppen ezért bízhat abban, hogy JHWH meghallja könyörögését, ha szorult helyzetbe kerül.

Az emberi mulandóság gondolatának felvetésével e zsoltár az ókori közel-keleti irodalom egy régi toposzát eleveníti fel, így önmagában a téma alapján lehetetlen lenne a zsoltár keletkezési idejének meghatározása. A használt kifejezések, motívumok, illetve a bemutatott intertextuális kapcsolatok alapján azonban lehetőségünk van arra, hogy elhelyezzük a zsoltárt a bibliai irodalomtörténetben. Egyrészt a 13. vers szó- és motívumhasználata minden bizonnyal a Szentségtörvény (Lev 19–27) ismeretéről tanúskodik, tehát a zsoltár keletkezését annál későbbre kell helyezni. Másrészt pedig a 6. és 12. versekben megjelenő refrén, illetve különösen is a felhalmozás értelmességének 7. versében olvasható megkérdőjelezése alapján a Qóhelet könyvének (vö. Préd 2,18–23, 2,25) keletkezéséhez közeli időre helyezhetjük a zsoltárt, egyértelmű irodalmi függőséget viszont a Qóhelet és a 39. zsoltár között nem állapíthatunk meg.

BIBLIOGRÁFIA

- CLIFFORD, R.J.: What does the Psalmist ask for in Psalms 39:5 and 90:12, in *JBL* Vol. 119/1, 2000, 59–66.
- DAHOOD, M.J.: *Psalms I. 1–50*, AB 16, New York, Yale University Press, 1965.
- DUHM, B.: *Die Psalmen*, KHAT XIV, Freiburg i. B. – Leipzig – Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1899.
- EGO, B.: „Seine Tage gehen dahin wie ein Schatten”. Zur Vergänglichkeitsmotivik in den Psalmen, in Bauks, M. – Liess, K. – Riede, P. (Hg.): *Was ist der Mensch, dass du seiner gedenkst? (Psalm 8,5). Aspekte einer theologischen Anthropologie*. Festschrift

- für Bernd Janowski zum 65. Geburtstag, Neukirchen-Vluyn, Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, 77–91.
- FORSTER, C.: *Begrenztes Leben als Herausforderung. Das Vergänglichkeitsmotiv in weisheitlichen Psalmen*, Zürich – Freiburg i.Br., Pano, 2000.
- GUNKEL, H.: *Die Psalmen*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1929.
- HOSSFELD, F.-L. – ZENGER, E.: *Die Psalmen – Psalm 1–50*, Die Neue Echter Bibel, Würzburg, Echter Verlag, 1993.
- KAISER, O.: Psalm 39, in Viewieger, D. – Waschke, E.-J. (Hg.): *Von Gott reden. Beiträge zur Theologie und Exegese des Alten Testament*. Festschrift für Siegfried Wagner, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener, 1995, 133–145.
- KARASSZON, D.: A Zsoltárok könyvének magyarázata, in *A Szentírás magyarázata (Jubileumi Kommentár)*, átdolgozott kiadás, II. kötet, Budapest, Kálvin Kiadó, 1995, 541–640.
- KARASSZON, I.: Még egyszer: Qóhelet és a filozófia, in Bíró Tamás et al.: *Schweitzer József emlékezete. A halálának első évfordulóján rendezett tudományos konferencia köszöntőbeszédei és előadásai*, Budapest, MAZSIHISZ, 2016, 65–99.
- KLOSTERMANN, A.: Ezechiel und das Heiligkeitgesetz, in *ZLThK* 38, 1877, 401–445.
- LEUENBERGER, M.: Klagen über Schuld und Vergänglichkeit des Menschen. Klage-Konstellationen in Ps 39, in Schnocks, J. (Hg.): „*Wer lässt uns Gutes sehen?*“ (Ps 4,7). *Internationale Studien zu Klagen in den Psalmen. Zum Gedenken an Frank-Lothar Hossfeld*, HBS 85, Freiburg i.Br., Herder, 2016, 296–317.
- SCHNOCKS, J.: Vergänglichkeit und Gottesferne, in Angelika Berlejung – Bernd Janowski: *Tod und Jenseits im alten Israel und in seiner Umwelt*, FAT 64, Tübingen, Mohr Siebeck, 2009, 3–23.
- SCHORCH, S.: *Euphemismen in der Hebräischen Bibel*, Orientalia Biblica et Christiana 12, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2000.
- SEYBOLD, K.: *Die Psalmen*, HAT I/15, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1996.